

Кінець епохи колоніалізму як чинник європейської політики Великобританії (1940–1950-ті рр.)

Анотація. Мета статті – показати особливості впливу завершення епохи колоніалізму повоєнного періоду на формування своєрідної позиції Великобританії у системі європейської політики в 1940–1950-х рр. **Методологію дослідження** сформували принципи історизму, системності, загальнонаукові методи логіки, компаративного аналізу, спеціально-історичні методи (історіографічного аналізу, історико-системний, хронології, історико-генетичний, ретроспективного аналізу, порівняльно-історичний). **Наукова новизна** полягає в дослідженні взаємовпливу процесів формування та реалізації зовнішньої політики Великобританії в повоєнні десятиліття на її двох невід’ємних напрямках – відносини з постімперським світом (Співдружність націй) та європейськими інтеграційними структурами. Розглянуто процеси трансформації системи володіння Британської імперії у Співдружність, яка стала одним із головних факторів впливу на процес залучення країни до європейської інтеграції. Проаналізовано особливості формування позиції щодо європейської інтеграції у вказаний період. **Висновки.** Великобританія вписала у всесвітню історію яскравий приклад трансформації системи колоніалізму у формат Співдружності націй. Успіх деколонізації в перші повоєнні десятиліття, що великою мірою став можливим завдяки активній підтримці двох нових провідних світових держав – США і СРСР, та через занепад Великобританії, визначив її нове становище в міжнародній політиці. Тому повоєнний період 1940–1950-х рр. для країни пройшов під знаком пошуків оновленої моделі зовнішньої політики, у процесі формування якої започатковано процес посилення європейського напрямку та послаблення ролі колишніх імперських володінь. Як і в перші повоєнні десятиліття, коли Великобританія поступилася пріоритетом системи постколоніального впливу на користь європейської інтеграції, так і у сучасних умовах добровільної відмови від участі в ній шляхом виходу з ЄС, правлячі еліти намагаються відродити колишню велич держави. Однак історичний досвід 1940–1950-х рр. показує, що у процесі досягнення глобальних завдань Лондону не варто забувати про регіональний тил у вигляді об’єднаної Європи, котрий не втрачає актуальності як територія інтересів британської міжнародної політики та економіки.

Ключові слова: колоніалізм, деколонізація, Британська імперія, Великобританія, європейська політика, європейська інтеграція, ЄЕС.

Глобальні зміни міжнародного світопорядку за наслідками Другої світової війни призвели до зміни становища провідних держав довоєнного часу, появи нових тенденцій у розвитку міжнародних відносин, однією з яких стала деколонізація. За геополітичними наслідками повоєнних історичних змін виділяється розпад Британської імперії, модифікація якої у форму Співдружності націй стала хрестоматійним прикладом ліквідації системи колоніального володіння державою-метрополією численними залежними територіями в різних регіонах світу. При цьому

завершення епохи колоніалізму у його британському різновиді не лише призвело до змін у міжнародному позиціонуванні Великобританії і статусі колишніх колоній та залежних територій, але й відіграло непересічну роль у паралельному розгортанні ще одного вагомого геополітичного процесу сучасності – європейської інтеграції.

Дослідження історії Великобританії в контексті становлення системи міжнародних відносин повоєнного часу актуальне з огляду на сучасний етап складних міжнародних пертурбацій, проявом яких став процес брексіту. Британське суспільство, політикум і керівництво держави різних періодів, у пам'яті яких міцно закарбувалася велична історія Британської імперії, пройшли непростий історичний шлях зосередження зовнішньополітичних пріоритетів на рівні європейської політики та участі в регіональній інтеграції. Вихід Великобританії з ЄС, який формально відбувся 31 січня 2020 р., засвідчив, що громадськість і політична еліта впродовж історії членства держави в Європейському Співтоваристві / Союзі не зуміли узгодити концептуальні засади державотворення та специфічне британське бачення об'єднання з реаліями інтеграційних процесів і відшукати своє місце в ньому. Саме дослідження досвіду повоєнних десятиліть (від завершення Другої світової війни в 1945 р. до Суецької кризи 1956 р., Року Африки 1960 р., що ознаменували остаточний розпад Британської колоніальної імперії, і зрештою подання урядом Г.Макміллана першої заявки на членство в ЄЕС у 1961 р.) дає можливість пізнати особливості формування своєї позиції Великобританії в системі європейської регіональної політики новітнього часу, проаналізувати можливості держави щодо повернення колишнього глобального впливу, на чому наполягають сучасні ініціатори її виходу з Європейського Союзу.

Незважаючи на солідну історіографію історії Британської імперії та участі Великобританії в європейській інтеграції, проблематика впливу завершення епохи колоніалізму повоєнного періоду на європейську політику держави посідає дещо менш помітне місце в науковому доробку істориків і закономірно відзначається нерівномірністю представлення у працях зарубіжних та українських дослідників. У західній історіографії виокремимо публікації з історії британського колоніалізму Д.Рассела¹, Ф.Гейнлейна², Д.Рейнольдса³, Д.Сандерса і Д.Гоутона⁴, Н.Фергюсона⁵, в яких знайшли певне висвітлення проблеми впливу занепаду імперії на становище Великобританії в Європі. У працях С.Джорджа⁶, Дж.Янга⁷, Д.Чайлдза⁸, Дж.Дарвіна⁹ проаналізовано постколоніальну історію країни в контексті її залучення

¹ *Russel D.* «The Jolly Old Empire»: Labour, the Commonwealth and Europe, 1945–51 // *Britain, the Commonwealth and Europe: The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities* / Ed. by A.May. – Basingstoke, 2001. – P.9–29.

² *Heinlein F.* British government policy and decolonization, 1945–1963: Scrutinizing the official mind. – London, 2002. – 350 p.

³ *Reynolds D.* Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century. – London, 2013. – 378 p.

⁴ *Sanders D., Houghton D.* Losing an Empire, Finding a Role: British Foreign Policy Since 1945. 2-nd ed. – Basingstoke, 2017. – 384 p.

⁵ *Фергюсон Н.* Імперія: Як Британія вплинула на сучасний світ / Пер. К.Дуса. – К., 2020. – 424 с.

⁶ *George S.* Britain and European Integration since 1945. – Oxford; Cambridge, 1995. – 118 p.

⁷ *Young J.W.* Britain and European Unity, 1945–1999. 2-nd ed. – London, 2000. – 237 p.

⁸ *Childs D.* Britain Since 1945: A Political History. Fifth edition. – London; New York, 2001. – 374 p.

⁹ *Darwin J.* The Empire Project: The Rise and fall of the British World-System, 1830–1970. – Cambridge, 2009. – 800 p.

до євроінтеграції. Серед когорти російських британістів відзначимо дослідження радянського періоду з історії британської дипломатії другої половини ХХ ст. В.Матвеева¹⁰, сучасних авторів А.Мохаммада¹¹, М.Ліпкіна¹², які аналізують історію європейської політики Великобританії в міжнародному контексті. Спеціальні дослідження впливу відносин Великобританії і Співдружності націй на євроінтеграцію представили В.Високова та ін.¹³, Н.Степанова¹⁴, Е.Хахалкіна¹⁵.

Серед наукового доробку українських істориків виділимо напрацьовані співробітників відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ, зокрема монографію С.Віднянського та А.Мартінова, в якій розглянуто історію формування позиції політикуму Великобританії щодо європейської інтеграції крізь призму державницьких поглядів В.Черчилля¹⁶. Привертає увагу одна з публікацій дослідників, яка містить розгорнутий концептуальний аналіз формування нової системи міжнародних відносин по завершенні Другої світової війни¹⁷. Серед іншого відзначимо статтю І.Яковюка щодо ролі концепції «імперського федералізму» у процесі історичної модернізації Британської імперії другої половини ХІХ–ХХ ст.¹⁸ У студії Ю.Темірова і М.Прихненка проаналізовано трансформації зовнішньої політики держави повоєнного періоду в контексті концепту «занепад Британії»¹⁹. Означена у назві статті проблема окремо розглядається у працях Н.Яковенко²⁰, О.Осмоловської²¹, О.Ширми²², Є.Брайляна²³, А.Грубінка²⁴. Помітне зростання інтересу українських дослідників до вказаної проблематики. Однак констатуємо недостатній рівень вивчення впливу завершення епохи колоніалізму впродовж повоєнних десятиліть на європейську політику Великобританії та її участь в євроінтеграції, яка,

¹⁰ *Матвеев В.М.* Британская дипломатическая служба. – Москва, 1984. – 160 с.

¹¹ *Мохаммад А.А.* Эволюция Британского содружества наций во второй половине ХХ в.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Москва, 1998. – 20 с.

¹² *Липкин М.А.* Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). – Санкт-Петербург, 2009. – 240 с.

¹³ Британская империя: становление, эволюция, распад / В.В.Высокова, Е.Ю.Чемякин, К.А.Макрушина и др., под ред. В.В.Высоковой. – Екатеринбург, 2010. – 188 с.

¹⁴ *Степанова Н.А.* Великобритания в Содружестве наций: прошлое, настоящее, будущее // Вестник МГИМО-Университета. – 2014. – №4(37). – С.216–221.

¹⁵ *Хахалкина Е.* Разработка консервативным правительством Г.Макмиллана политики в отношении европейской интеграции в условиях распада колониальной империи: 1957–1963 гг.: Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. – Томск, 2007. – 25 с.

¹⁶ *Віднянський С.В., Мартінов А.Ю.* Об'єднана Європа: від мрії до реальності: Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. – К., 2011. – 395 с.

¹⁷ *Віднянський С.В., Мартінов А.Ю.* Світ після 2 вересня 1945 р. // Український історичний журнал. – 2015. – №5. – С.4–18.

¹⁸ *Яковюк І.В.* Концепція «імперського федералізму» та її роль у модернізації Британської імперії // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Вип.28. – Х., 2014. – С.95–103.

¹⁹ *Теміров Ю.Т., Прихненко М.І.* Фактор «занепаду» в трансформації зовнішньої політики Великобританії після закінчення Другої світової війни // Гілея. – Вип.59. – №4. – К., 2012. – С.809–813.

²⁰ *Яковенко Н.Л.* Великобританія в міжнародних організаціях. – К., 2011. – 400 с.

²¹ *Осмоловська О.А.* Взаємовідносини Великобританії з країнами Співдружності націй (середина 1940-х – друга половина 1980-х рр.): Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 21 с.

²² *Ширма О.Ю.* Британія та ЄЕС у 1961–1963 рр. // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. – Вип.2. – 2014. – С.103–107.

²³ *Брайлян Є.* Вплив колоніальної політики в Карибському басейні на вступ Великобританії до ЄЕС (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х рр.) // Етнічна історія народів Європи. – Вип.53. – К., 2017. – С.150–157.

²⁴ *Грубінко А.В.* Великобританія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990–2016 рр.). – Тернопіль, 2017. – 640 с.; *Його ж.* Шлях до брексіту: суспільно-політичний вимір участі Великобританії у процесі європейської інтеграції // Український історичний журнал. – 2019. – №6. – С.126–141.

з урахуванням специфіки сучасних трансформацій міжнародних відносин, потребує подальших комплексних досліджень.

Із Другої світової війни Великобританія вийшла переможницею. Утім її завершення поставило перед суспільством і політичною верхівкою більше запитань, ніж відповідей. Повоєнна соціально-економічна криза, посилення деколонізації як наслідок кризи імперіалізму, утвердження нових центрів глобального впливу (США та СРСР) зумовили зниження впливу держави на міжнародній арені. Як би це не було важко усвідомити національній еліті, але часи «володарки морів» відійшли в минуле. Символічною стала історична зустріч урядових делегацій США і Великобританії на чолі з президентом Ф.Рузвельтом та прем'єр-міністром В.Черчиллем 14 серпня 1941 р. на борту британського лінкара «Принц Вельський» у бухті Арджентія (о. Ньюфаундленд), яка визначила новий рівень взаємовідносин між колишньою колонією й метрополією. Укладені домовленості передбачали надання американської допомоги британським партнерам взамін на розпуск імперії. США зажадали відкритого доступу на ринки колоніальних країн. Підписана декларація («Атлантична хартія») містила положення про те, що сторони «прагнуть до відновлення суверенних прав і самоврядування тих народів, які були позбавлені цього насильницьким шляхом»²⁵. Британська делегація в умовах переможної ходи Європою німецьких військ, бомбардування території країни авіацією Третього Райху погодилася на формування нового типу союзницьких відносин зі США, що ввійшли в історію за визначенням В.Черчилля як «особливі». На Міжсоюзній конференції в Лондоні 24 вересня 1941 р. до Атлантичної хартії приєднався СРСР. Великобританія постала перед новою міжнародною реальністю, за якої розгортання системного суперництва і повоєнної конфронтації між світовими державами США та СРСР відвело їй роль «третього зайвого». Це проявилось в поширенні американського й радянського впливів на британські колонії у процесі протиборства часів «холодної війни». Тому метою зовнішньої політики Великобританії стало максимальне збереження провідних позицій на світовій арені, а для її досягнення потрібно було модифікувати систему імперських володінь, розвивати відносини з США і посилювати вплив на європейську політику. Останнє завдання було можливо виконати за умови успіху двох попередніх.

В умовах початку «холодної війни» про існування Британської імперії як альтернативи американсько-радянському впливу не йшлося. Зрештою в Лондоні з об'єктивних причин уже не могли забезпечувати силове утримання політичної єдності численних колоніальних володінь. Перемога над нацизмом і фашизмом на міжнародному рівні актуалізувала принципи першості прав людини, права націй на самовизначення, свободи вибору форми державного правління, покладені в основу діяльності ООН. Утвердження демократичних принципів і нової структури системи міжнародних відносин, повоєнне послаблення європейських держав-метрополій, вихід на політичну арену прогресивних колонізованих національних еліт, частина представників яких здобула освіту у провідних університетах держав-метрополій, зумовили посилення деколонізації, спроби модернізації застарілих форм колоніалізму, що загалом успішно вдалося здійснити Великобританії.

²⁵ The Atlantic Charter: Declaration of Principles issued by the President of the United States and the Prime Minister of the United Kingdom [Електронний ресурс]: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_16912.htm

Співдружність націй – міжнародна організація під неформальним лідерством Великобританії, до якої входять колишні колонії та інші залежні від британської корони території різних регіонів світу. Її неофіційне формування розпочалося наприкінці ХІХ ст. з початком процесів дезінтеграції Британської імперії. Декларація Бальфура, прийнята на імперській конференції 1926 р. і Вестмінстерський статут 1931 р. закріпили юридичний статус Британської співдружності націй (первинна назва організації). Об'єднання було добровільним союзом самоврядних формально рівноправних держав (домініонів), заснованим на відданості британському монарху, який не мав (і досі не має) жодних установчих документів чи угод про створення. До Другої світової війни до її складу входили лише домініони з «білим» населенням (Канада, Австралія, Нова Зеландія, Ірландія), які отримали права на незалежну внутрішню й зовнішню політику. Поряд із цим зберігалася система колоніальних володінь (колонії, протекторати, підмандатні території). Британський вплив охоплював 1/5 частину світу, де проживали 800 млн людей²⁶. Імперські володіння, особливо з вікторіанської епохи, завжди одностайно розглядалися у Великобританії як велике національне досягнення і джерело національної гордості. У міжвоєнний період британський уряд розпочав трансформацію імперської системи на якісно новий рівень залежності колишніх колоній і домініонів, більшість з яких після здобуття державного суверенітету залишилися тісно пов'язаними з колишньою метрополією насамперед в економічному вимірі, через торгівлю та єдину валютну стерлінгову зону з фінансовими резервами в Лондоні. На імперській конференції 1932 р. в Оттаві створено систему торговельних преференцій для держав-членів Британської співдружності націй, що надало їй статусу окремого економічного блоку. Як зазначає Н.Фергюсон, «в імперії немає потреби, торгівля сама про себе подбає, а також про все інше, включно з миром у світі»²⁷. Прагнення зберегти політичний вплив через підтримку системи торговельно-економічних контактів з імперськими володіннями було не лише питанням національної гордості і збереження імперської величі, але й виживання, адже Великобританія як острівна держава, обмежена у природних ресурсах, імпортувала більше половини продовольства²⁸. Держави Британської співдружності націй у період Другої світової війни узгоджено протистояли нацизму й фашизму на різних фронтах. Однак їй не судилося стати військово-політичним блоком.

Після Другої світової війни міжнародний антиколоніальний рух набув особливого розмаху. На відміну від консерваторів, очолюваних адептом імперіалізму В.Черчиллем, які до середини 1950-х рр. відмовлялися вживати термін «співдружність» на заміну звичному «імперія», лейбористи, прийшовши тріумфально до влади в 1945 р., проводили активну політику деколонізації, усвідомлюючи невідворотність цього процесу. Водночас перед урядом К.Еттли стояло головне завдання – зберегти якомога тісніші зв'язки колишніх колоній із метрополією. Насамперед відбувалися зміни в попередніх підходах до філософії організації Співдружності націй. Із 1946 р. в урядових документах у назві організації перестали вживати слово «Британська». За наполяганням Індії з 1947 р. термін «Британська імперія»

²⁶ Яковенко Н.Л. Еволюція Співдружності націй як чинника зовнішньої політики Великобританії (в другій половині ХХ ст.) // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка: Міжнародні відносини. – Вип.31/32. – К., 2005. – С.24.

²⁷ Фергюсон Н. Імперія: Як Британія вплинула на сучасний світ. – С.19.

²⁸ Липкин М.А. Британія в поєсках Європи: догий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). – С.5.

остаточно замінили на «Співдружність націй», а термін «домініон» – на «член Співдружності». Здобуття незалежності Індією й Пакистаном у 1947 р., скасування спільного громадянства Співдружності націй у 1948 р., проголошення республіки в Ірландії та її вихід зі Співдружності націй, Лондонська конференція глав урядів держав-членів у квітні 1949 р. спричинили глибинні трансформації у структурі об'єднання – перехід від формули «спільна відданість Британській короні» до формули «зверхність британського монарха»²⁹. Скасовано статтю Вестмінстерського статуту 1931 р. про вірність «короні» й визнано монарха очільником організації, «символом вільної асоціації націй». Усе це свідчило про невідворотність розпаду найбільшої за всю світову історію імперії. Однак історична пам'ять про імперське минуле і прагнення зберегти його залишки ще тривалий час чинили сильний вплив на зовнішню політику Великобританії і продовжують підживлювати уяву частини місцевих політиків. Більшість колишніх британських колоній увійшли до Співдружності націй. Важливість об'єднання також полягала в необхідності стримування поширення комунізму в колишніх імперських володіннях, інтегрувати їх у систему західного капіталізму в умовах розгортання «холодної війни»³⁰.

Отже, виходячи з факту формування нового формату союзницьких відносин зі США й модифікації Британської імперії у формі Співдружності націй, збереження впливу Великобританії на міжнародні відносини після Другої світової війни визначалося насамперед її позаєвропейською політикою. Це засвідчила проголошена в рамках конференції Консервативної партії у жовтні 1948 р. в Лландіно В.Черчиллем концепція «трьох кіл» зовнішньої політики Великобританії, серед яких першими двома були Співдружність націй разом з імперськими володіннями і країни англомовного світу (відносини з США)³¹. Однак повоєнні реалії зумовили вихід на передові позиції вказаного ним третього «кола» – регіону Західної Європи. Об'єктивне зростання його значення стало одним із визначальних чинників новітньої історії країни та однією з найбільших проблем її політичного, економічного й ментального розвитку – пошуку місця у системі повоєнного міжнародного устрою, що було десь «між колишньою імперією та Європою»³². У цій фразі закладено амбівалентність зовнішньої політики держави на її європейському напрямку у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., наслідком якої став брексіт.

Друга світова війна наблизила Великобританію до Європи, її проблем і перспектив. У повоєнний час у Західній Європі вперше визріли об'єктивні умови для успішної практичної реалізації ідеї об'єднання. Початок процесів західноєвропейської інтеграції зумовив необхідність для Великобританії переглянути свою європейську ідентичність та історичний досвід взаємин із континентальними державами. Проголошена В.Черчиллем концепція пророблялася у структурі урядово-аналітичного апарату ще на заключному етапі війни. Міжвідомчий штаб повоєнного планування в листопаді 1944 р. оприлюднив висновок, за яким в умовах зміни міжнародної ситуації Великобританії важливо отримати союзників через

²⁹ Британская империя: становление, эволюция, распад. – С.148.

³⁰ Statement by the Secretary of State for Foreign Affairs to the Committee of Ministers in Strasbourg on 3rd August, 1951: The Cabinet Papers 1915–1986. – CAB 129/47. – Original Reference CP226(51) – 267(51), 1951. – 24 Jul – 26 Oct. [Електронний ресурс]: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-129-47.pdf>

³¹ British Political Speech: Speech Archive: Leader's speech, 1948: Winston Churchill (Conservative) // British Political Archives [Електронний ресурс]: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=99>

³² Reynolds D. Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century. – London, 2013. – P.114.

створення Західноєвропейської групи безпеки, яка мала складатися з Франції, держав Бенілюксу та Скандинавії, а в перспективі й Німеччини. Передбачалася її тісна співпраця зі Співдружністю націй і США з метою протистояння впливу СРСР на Західну Європу³³. Ішлося про створення прототипу Західноєвропейського Союзу (ЗЕС), або навіть НАТО.

Специфіка повоєнної зовнішньої політики Великобританії яскраво простежується у системі поглядів її фактичного «батька-засновника В.Черчилля, які передбачали прагматичне поєднання вірності британському імперіалізму і європейській інтеграції. Він ще у 1920–1930-х рр. неодноразово висловлювався щодо необхідності створення Європейської федерації, але без участі Великобританії з огляду на її імперський статус. У 1930 р. В.Черчилль написав статтю у газету «Saturday Evening Post», в якій по суті сформулював ключові принципи новітньої європейської політики держави. У дописі були такі слова: «Ми маємо свою власну мрію та своє власне завдання. Ми з Європою, але не належимо до неї. [...]Ми зацікавлені й асоційовані, але не поглинуті»³⁴. Після першої перемоги британський військ в Ель-Аламейні він у листі до міністра закордонних справ Е.Ідена 21 жовтня 1942 р. писав: «Я чекаю з нетерпінням створення Сполучених Штатів Європи, в яких буде можливою мінімізація кордонів між націями та необмежене пересування»³⁵.

Трагедія Другої світової війни змусила британську політичну еліту зосередитися на проблемах майбутнього Європи. Однак посилення ролі регіонального напряму зовнішньої політики не означало зменшення актуальності глобальних інтересів Великобританії. Багата спадщина імперського минулого, усвідомлена населенням і пропагована правлячою елітою як невід'ємна частина національної самосвідомості, дозволяла країні відчувати культурну, політичну та економічну самодостатність. Сформована на цій основі специфічна британська ідентичність стала причиною подальшого критичного сприйняття місцевим суспільством європейської інтеграції. Участь держави у Другій світовій війні у складі трійки провідних союзників надавала аргументів для обґрунтування її глобальної ролі.

Упродовж першого повоєнного десятиліття В.Черчилль, котрий після можливої участі у Другій світовій війні не зумів заручитися підтримкою виборців і 26 липня 1945 р. був змушений піти у відставку, проводив активну роботу щодо розробки і запровадження нової концепції системи міжнародних відносин, місця в ній Великобританії. Його авторитет та політичний вплив дозволяли виконувати неофіційну роль ретранслятора позиції політичної верхівки, а статус лідера парламентської опозиції давав можливість сказати більше, ніж могли собі дозволити урядовці. У своїх найбільш відомих, історичних виступах у Фултоні (5 березня 1946 р.) й Цюриху (19 вересня 1946 р.) британський діяч висловив власне бачення повоєнної побудови міжнародної політичної системи. У Вестмінстерському коледжі в місті Фултон (США) В.Черчилль серед іншого закликав до створення «нової єдності в Європі» як запоруки повоєнного миру й безпеки³⁶. При цьому в новітній

³³ Larres K. Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's post-war foreign policy // Journal of European Integration History. – 1996. – Vol.2. – №1. – P.20.

³⁴ Ibid. – P.15.

³⁵ Danzig J. Winston Churchill: A founder of the European Union // Europe: A blog by Jon Danzig: 10 November 2003 [Електронний ресурс]: <http://eu-rope.ideasoneurop.eu/2013/11/10/winston-churchill-a-founder-of-the-european-union>

³⁶ Sinews of Peace (Iron Curtain Speech): March 5, 1946: Westminster College, Fulton, Missouri // International Churchill Society [Електронний ресурс]: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace>

глобальній системі безпеки місця для автономної регіональної європейської політичної та військової організації не було. Європейським партнерам пропонувалося долучитися до британсько-американського військового союзу («братнього союзу англomовних народів»), що стало провісником створення НАТО. Атлантична солідарність офіційно лягла в основу зовнішньої політики Великобританії. Така модель взаємодії держав Заходу гарантувала їй місце в когорті провідних держав світу й лідерство в європейській політиці. Тобто на той час ішлося про приєднання держав Європи до союзу Співдружності націй і залишків Британської імперії та США, що відображало другорядність Європейського регіону у системі міжнародних пріоритетів Великобританії. Запоруку збереження її міжнародного впливу було завуальовано у формулі «особливих відносин» зі США. Це дозволило Лондону у великій мірі компенсувати втрату позицій у міжнародній політиці. Понівечена війною Європа на той час не розглядалася як один із таких компенсаторів. У промові у Цюриху 19 вересня 1946 р. В.Черчилль детально зупинився на проекті європейського об'єднання, актуалізувавши свою давню прихильність до створення «Сполучених Штатів Європи» як гаранта миру та безпеки в регіоні і світі за сприяння Великобританії, але без її прямої участі³⁷.

Представлена стратегія консервувала британську відстороненість від прямої участі у вирішенні європейських проблем і регіональних інтеграційних процесів, що стала відголоском історичної політики «блискучої ізоляції» й підтримки «балансу сил» на континенті. Наприклад, під час головування В.Черчилля на панєвропейському Конгресі Європи у травні 1948 р. делегати закликали до створення «Європейського союзу» як європейської федерації. Однак подальший розгляд конкретних пропозицій, ініціативу з розробки яких узяли на себе французькі урядовці, було зведено нанівець самою ж британською стороною. У результаті 5 травня 1949 р. створено першу панєвропейську міжнародну організацію – Раду Європи, яка так і не стала Європейською федерацією. За наполяганням Лондона з юрисдикції головного органу організації – Комітету міністрів вилучили військові та економічні питання³⁸. Виглядає дещо парадоксально, але під час обговорення проектів переозброєння Німеччини на рубежі 1940–1950-х рр. саме В.Черчилль публічно підняв із певного забуття ідею формування європейської армії. Виступаючи на засіданні асамблеї Ради Європи у Страсбурзі 11 серпня 1950 р., політик, під впливом загострення блокового протистояння й початку Корейської війни, несподівано для багатьох запропонував ухвалити резолюцію із закликом до західноєвропейських держав об'єднати війська під спільним командуванням у співпраці зі США та Канадою для запобігання й відбиття ймовірного нападу СРСР³⁹. Однак уже через два роки, у 1952 р., знову як прем'єр-міністр В.Черчилль категорично відкинув можливість участі Великобританії у французькому «плані Плевена» щодо формування європейських збройних сил у рамках Європейського оборонного союзу, що означало початок кінця реалізації цього проекту. Символічно, що того ж року

³⁷ Winston Churchill, speech delivered at the University of Zurich, 19 September 1946 // Council of Europe: Documents and Archives [Електронний ресурс]: https://www.coe.int/t/dgal/dit/ilcd/Archives/selection/Churchill/ZurichSpeech_en.asp

³⁸ The Council of Europe: August 17, 1949: Strasbourg // The Churchill Centre [Електронний ресурс]: <http://www.winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/111-the-council-of-europe>

³⁹ Discours de Winston Churchill devant le Conseil de l'Europe (Strasbourg, 11 août 1950) // Conseil de l'Europe-Assemblée consultative: Comptendu. – Deuxième session. – 7 au 28 août 1950. – T.I. – Srasbourg, 1950. – P.121–124.

(з жовтня 1952 р.), підтверджуючи свої глобалістські устремління, Великобританія випробувала ядерну бомбу. Після провалу французьких інтеграційних ініціатив у політичній і військовій сферах уряд В.Черчилля взяв на себе роль центру регіональних об'єднувачих процесів у сфері безпеки і спрямував хід міжнародних дискусій у потрібне русло. На Лондонській міжнародній конференції 28 вересня – 3 жовтня 1954 р. ухвалено рішення про прийняття Німеччини та Італії до НАТО. Після їх вступу до Організації Брюссельського договору в 1955 р. завершилося формування першої повоєнної регіональної європейської міждержавної військово-політичної організації (ЗЄС), покликаної стати європейською опорою НАТО. Не дивує той факт, що штаб-квартиру ЗЄС розташували саме в Лондоні. Так було реалізовано британську ідею «Атлантичної Європи». Паралельно уряд консерваторів у 1950–1951 рр., зайнявши позицію спостерігача на переговорах про розвиток економічної інтеграції держав Західної Європи, відмовився долучити Великобританію до її першої організаційної форми – Європейського об'єднання вугілля і сталі⁴⁰. Символічною стала фраза К.Еттлі: «Ми не збираємося приєднуватися до групи держав, чотири з яких ми щойно врятували від двох інших»⁴¹. Погляди британського політикуму відображали концепцію «Британія – третя сила» в міжнародних відносинах – прагнення стати міжнародним центром впливу поряд із двома наддержавами, яку плекали лондонські політики до середини 1950-х рр., доки Суецька криза 1956 р., продовження розпаду імперії і подальший успішний розвиток євроінтеграції не показали реальні можливості Великобританії в міжнародних відносинах.

Співдружність націй була центральним елементом та «козирною картою» урядів Великобританії в європейській політиці перших повоєнних десятиліть. У британському політикумі, як і західноєвропейському загалом, побутувала думка про можливість побудови «нової Європи» на основі об'єднання провідних держав регіону з їхніми заморськими колоніями. Така ідея висувалася ще в довоєнний період і на ранніх етапах Другої світової, зокрема у червні 1940 р., напередодні поразки Франції⁴². Новою спробою реалізації такого проекту став французько-британський Дюнкеркський договір 1947 р. Британський міністр закордонних справ Е.Бевін (1945–1951 рр.) розглядав можливість створення «третьої сили» у світовій політиці, яка складалася б із держав Західної Європи та їхніх африканських колоній. Однак політико-фінансові кола Великобританії виступили проти економічної інтеграції з континентальними державами, остерігаючись втрати економічної незалежності й торгових імперських преференцій. Як зазначав у 1952 р. очільник Форін-офіс Е.Іден, «британські життєві інтереси простягаються на великих просторах за межами Європейського континенту. У цих інтересах – сенс нашого існування»⁴³. Це підтвердив текст маніфесту Консервативної партії на загальних виборах 1950 р., в якому зазначалося, що Великобританія повинна продовжувати розвивати тісний союз із Західною Європою, але «на першому плані британської державності стоїть нагальне завдання розширення єдності, сили і прогресу Британської імперії та

⁴⁰ Memorandum by the Secretary of State for Commonwealth Relations on the implications of the Schuman Plan (3 July 1950) // The National Archives of the United Kingdom: Prime Minister's Office: Correspondence and Papers, 1945–1951, PREM 8. – Parts III: Schuman Plan 1950–1951 [Електронний ресурс]: <https://www.nationalarchives.gov.uk>

⁴¹ Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / Пер. з англ. М.Марченко. – К., 2001. – С.24.

⁴² Russel D. «The Jolly Old Empire»: Labour, the Commonwealth and Europe, 1945–51. – P.18.

⁴³ Матвеев В.М. Британская дипломатическая служба. – С.25.

Співдружності»⁴⁴. Це і стало однією з головних причин відмови лондонських урядів від участі у створенні перших інтеграційних економічних організацій у Західній Європі. Наявність тісних зв'язків із колишніми колоніями відіграла додаткову підсилюючу роль для позицій Лондона як лідера ЗЭС і НАТО. Великобританія та її союзники повинні були використовувати стратегічні ресурси імперії для розташування на її територіях військових об'єктів. Водночас у Співдружності націй не було спільних зовнішньополітичних цілей через відмінності міжнародних пріоритетів держав-членів⁴⁵. Тому не доводиться говорити про Співдружність націй як про політичний союз, котрий міг би стати альтернативою приєднання Великобританії до європейського об'єднання. Наявність Співдружності націй і своє домінування в ній керівництво країни прагнуло використати як механізм здобуття лідерства у Західній Європі.

У міру розвитку європейської інтеграції, змін у системі міжнародних відносин із наростанням блокового протистояння й розгортанням антиколоніального руху відбувалися зміни у сприйнятті британською політичною елітою місця держави в регіональних процесах. Хоча Лондон усе ще не бачив свого місця у системі євроінтеграції, Європа під тиском обставин поступово ставала «зоною зосередження» зовнішньої політики Великобританії. У 1955–1956 рр. уряд країни відмовився брати участь у переговорах в італійській Мессіні про створення Спільного ринку. У Форін-офіс панувала думка про те, що без Великобританії з її глобальними можливостями плани європейського об'єднання приречені на провал, а формування Спільного ринку розцінювалося, за висловлюванням Г.Макміллана, як «континентальна блокада Британії»⁴⁶. Однак в умовах стрімкого розгортання європейської інтеграції, успіх якої міг ізолювати Великобританію від провідних регіональних процесів, її керівництво у другій половині 1950-х рр. спробувало перехопити ініціативу від континентальних держав і нарешті запропонувало ряд власних проєктів економічного об'єднання. У рамках одного з них, відомого під кодовою назвою «план G», запропонованого урядом Е.Ідена у жовтні 1957 р., передбачалося включення до нового європейського об'єднання поряд із державами Західної Європи країн Співдружності націй, що могло забезпечити Лондону провідні позиції в такій асоціації⁴⁷. Стратегічною метою Лондона було формування регіональної зони вільної торгівлі замість ефемерного Спільного ринку. Однак ратифікація Римського договору про створення ЄЕС, прихід до влади у Франції в листопаді 1958 р. опонента атлантизму і британського домінування в Європі Ш. де Голля призвели до завершення переговорів щодо британського проєкту європейської економічної співпраці.

З утворенням ЄЕС Великобританія опинилася перед реальністю існування потенційно потужного конкурента на регіональному і світовому ринках. Уряду Г.Макміллана (1957–1963 рр.) нічого не залишалося, як працювати над утіленням альтернативного проєкту Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), створеної 1960 р. з держав, які не ввійшли до Спільного ринку. ЄАВТ нетривалий час

⁴⁴ 1950 Conservative Party General Election Manifesto: This is the Road: The Conservative and Unionist Part [Електронний ресурс]: <http://www.conservativemanifesto.com/1950/1950-conservative-manifesto.shtml>

⁴⁵ Осмоловська О.А. Взаємовідносини Великобританії з країнами Співдружності націй (середина 1940-х – друга половина 1980-х рр.). – С.16.

⁴⁶ Ellison J. Perfidious albio? Britain, plan G and European integration, 1955–57 // Contemporary British History. – 1996. – Vol.10. – Issue 4. – P.25.

⁴⁷ Липкин М.А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.). – С.24.

розглядалася як противага ЄЕС. Однак домінування Великобританії у цій організації не принесло їй загального успіху. Вигоди від Спільного ринку швидко переважили інтереси більшості держав Західної Європи, а погіршення відносин з ЄЕС посилювало ізоляцію Великобританії в регіоні. Американська адміністрація Дж.Кеннеді підтримала інтеграцію на базі ЄЕС⁴⁸. Подальша втрата позицій в Європі могла негативно позначитися на розвитку «особливих відносин» зі США. Тому в Лондоні вимушено почали шукати шляхи зближення з Європейським Співтовариством.

Переоцінка міжнародних реалій поступово прийшла до британського керівництва під впливом ряду зовнішніх факторів: англо-французьке фіаско у Суецькій кампанії 1956 р.; американська прихильність до євроінтеграції як механізму зміцнення західного блоку у протистоянні з радянським блоком; послаблення зв'язків у рамках Співдружності націй і подальша активізація антиколоніального руху; невдача британських ініціатив щодо політики розрядки як наслідок зниження міжнародного впливу держави.

Суецька криза 1956 р. вперше спричинила істотну напругу у відносинах провідних західних союзників повоєнного часу. США різко засудили дії британського і французького керівництва разом з Ізраїлем проти колишньої британської колонії Єгипту на Синаї у відповідь на рішення президента Г.Насера про націоналізацію каналу. Унаслідок перебігу подій навколо Суєца під загрозою розпаду опинилася Співдружність націй. У рамках ООН позицію Єгипту підтримали Канада, Індія, Цейлон (Шрі-Ланка). Індія погрожувала вийти з організації. Провал Суецької кампанії двох у минулому великих колоніальних держав став одним із головних провісників остаточного краху колоніалізму. Для Великобританія ця невдача означала чіткий сигнал від «особливого партнера» про її місце в новій системі міжнародних відносин. Незважаючи на союзницькі відносини, саме США з огляду на зміцнення свого глобального впливу стали конкурентом Великобританії за контроль над колишніми володіннями Британської імперії, насамперед у Південно-Східній Азії і на Близькому Сході⁴⁹. Один із наслідків Суецької кризи – остаточний розпад Британської імперії, символом чого стало виведення англійських військ із району каналу. Жорсткі дії Вашингтона, який тиснув на Лондон через ООН і погрожував загальмувати виділення від МВФ 1 млрд дол. кредиту, продемонстрували слабкі моменти в «особливих відносинах» і необхідність пошуків для Великобританії додаткового міжнародного орієнтира. Ним могло стати Європейське Співтовариство.

Колишній держсекретар США Д.Ачесон 5 грудня 1962 р. під час виступу у Військовій академії (Вест-Пойнт) несподівано для Лондона заявив, що Великобританія не зможе зберегти свою роль у світі окремо від Європи, базуючись лише на «особливих відносинах» із Сполученими Штатами⁵⁰. В адміністрації президента Дж.Кеннеді вважали, що британсько-американські «особливі відносини» можуть трансформуватися в «особливі відносини» між США та ЄЕС. Без Великобританії такі плани були б неможливими.

На рубежі 1950–1960-х рр. британське керівництво усвідомило, що зміна ставлення до ЄЕС і набуття членства в ньому може стати дієвим механізмом збереження

⁴⁸ Childs D. Britain Since 1945: A Political History. – P.93–94.

⁴⁹ Пук С.М. США – Велика Британія: «особливі відносини». – К., 2006. – 283 с.

⁵⁰ Britain as a not so Great Power: A Review Article // International Relations. – 1963. – Vol.2. – P.455.

міжнародного впливу країни і гарантувати їй лідерство в Європі. Неформальний початок залучення Великобританії до Спільного ринку символізував програмний урядовий меморандум про зовнішню політику 1960 р., який отримав неофіційну назву «Великий проект» («Grant Design»). У цьому документі для внутрішньоурядового користування констатувалася втрата Великобританією провідних позицій на міжнародній арені та її перехід до статусу «держави другого рангу». В історіографії така переорієнтація на Європу трактується як вимушене рішення британського керівництва в умовах відсутності прийнятної альтернативи⁵¹. ЄЕС прагматично розглядався як винятково спеціалізована економічна організація, а не символ ефемерної регіональної єдності⁵². У Лондоні розраховували на особливі умови членства Великобританії в ЄЕС з огляду на її зв'язки зі Співдружністю націй і тісні відносини з США. Це й зумовило подальший складний і тривалий процес набуття державою членства в ЄЕС, який завершився лише 1973 р.

Проблем у переговори сторін додало стрімке зростання членів Співдружності націй. Активний процес деколонізації, характерний для Південної, Південно-Східної Азії та Близького Сходу, на кінець 1950-х рр. досягнув Африки й Карибського басейну. Знаковим став 1960 р., коли незалежність отримали 17 колоній в Африці, з яких 3 британських (Камерун, Сомалі, Нігерія). Незадовго до цього, у березні 1957 р., незалежним став британський Золотий Берег (Гана). Виступ Г.Макміллана 3 лютого 1960 р. в Кейптауні, який увійшов в історію під назвою «Вітер змін» (за фразою промовця: «Вітер змін дме через весь континент») мав революційне значення, адже глава уряду держави-метрополії вперше публічно визнав прагнення до незалежності африканських народів як політичний факт. Цю промову, котру неоднозначно сприйняли британські поселенці в колоніях і навіть члени правлячої Консервативної партії, в історіографії характеризують як «британське зречення Африки»⁵³. Зрештою у травні 1961 р. незалежність отримала одна з найбільших британських колоній – Південна Африка (Південно-Африканська Республіка). Цю подію історик С.Джордж назвав найвагомим чинником для переорієнтації зовнішньої політики Лондона на Європу⁵⁴. 27 липня 1961 р. уряд ухвалив рішення про подання першої заявки на вступ Великобританії до ЄЕС (у січні 1963 р. була відхилена об'єднанням через перше вето Франції). Деколонізація Африки поставила крапку у сподіваннях на збереження залишків імперської величі. Після розпаду Федерації Вест-Індії, яка проіснувала з 1958 по 1962 рр., більшість карибських колоній обрали незалежність. Співдружність націй стала основною формою взаємодії між Великобританією і практично всіма її колишніми володіннями на багатосторонньому рівні, не враховуючи ООН.

У своєму виступі в палаті громад 31 липня 1961 р. Г.Макміллан заявив, що у випадку, якщо «тісніші відносин між Великобританією і державами ЄЕС будуть руйнувати давні історичні зв'язки між його країною та іншими націями Співдружності, втрата була б більшою, ніж вигода»⁵⁵. У змісті виступу простежувалася загальна

⁵¹ Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях. – К., 2011. – С.53.

⁵² George S. Britain and European Integration since 1945. – P.1.

⁵³ Childs D. Britain Since 1945: A Political History. – P.221.

⁵⁴ George S. An Awkward Partner. – Oxford, 1994. – P.31.

⁵⁵ Commons Sitting of 31 July 1961: European Economic Community (government policy) // Hansard – House of Commons debates: House of Commons Historic Hansard for debates from 1803–2005: HC Deb. – 31 July 1961. – Ser.5. – Vol.645. – P.928–942.

непевність, яку відчував британський уряд в європейській політиці. Усе ж консерватори взяли на себе роль побудови європейськоорієнтованої зовнішньої політики. Чого не скажеш про лейбористів, котрі з 1950-х рр. надовго поринули у стан категоричної критики членства Великобританії в Європейському Співтоваристві, яке тодішній їх лідер Г.Гейтскелл назвав «зрадою тисячолітньої історії країни»⁵⁶. Головна дилема набуття членства держави в ЄЕС полягала в майбутньому взаємин зі Співдружністю націй. За межами Європи ослаблена економіка Великобританії не давала б їй можливості зберегти провідні позиції у Співдружності, а вступивши до ЄЕС, держава втрачала статус найбільш сприятливої нації в торгівлі зі своїми колишніми колоніями. Керівництво Великобританії серед пріоритетних умов вступу до ЄЕС вважало забезпечення інтересів Співдружності націй⁵⁷. Зрештою британський уряд був змушений дати згоду на укладення двосторонніх угод кожної з держав Співдружності націй з ЄЕС за їх бажанням. Із кінця 1950-х рр. система імперських преференцій і стерлінгова зона опинилися на межі розпаду. Лише в 1963 р. 17 країн Африки та ЄЕС підписали Яундську конвенцію про економічну асоціацію. Надалі значна частина держав Співдружності націй отримали різного рівня преференції від ЄЕС в торговельно-економічній сфері.

Реальність стрімкого розпаду імперії стала фактором послаблення Великобританії на внутрішньому й зовнішньому рівнях. Наростання глибокої економічної кризи в повоєнні роки підірвало економічну могутність і фінансові можливості держави на міжнародній арені, що напряду відобразилося на її взаєминах з колишніми колоніальними володіннями. Унаслідок потужної хвилі деколонізації й регіоналізації світових економічних і політичних процесів, зокрема у Західній Європі, еволюція Співдружності націй у перші повоєнні десятиліття призвела до відчутної зміни формату британської зверхності у системі постколоніального об'єднання в напрямі його послаблення та поступове переведення взаємин суб'єктів взаємодії на рівень рівноправного партнерства. Підтвердженням таких тенденцій стала регіональна фрагментація Співдружності націй і її відхід від англоцентризму. Зокрема Канада разом із Великобританією ввійшла до західних економічних та безпекових структур, як-от Організація економічного співробітництва й розвитку, НАТО, а Австралія, Нова Зеландія, Пакистан у 1954 р. доєдналися до СЕАТО. Частина колишніх британських колоній, серед яких найпомітніша Індія, стали членами Руху неприєднання. Лави регіональних організацій поповнили держави Карибського басейну. Ряд колишніх володінь імперії кардинально змінили ставлення до безпекової співпраці з колишньою метрополією. Зокрема Мальта в 1960 р. відмовилась утримувати британські військові бази. Члени Співдружності націй здобували досвід користування свободою зовнішньої політики. Символічно, що Ірландія як колишня залежна територія імперії паралельно з Великобританією подала заявку на членство в ЄЕС і здобула його 1 січня 1973 р.

Особливо помітно конфлікт інтересів між Великобританією і державами-членами Співдружності націй проявився через її рішення про вступ до ЄЕС. Намагання лондонського уряду відстояти торговельно-економічні інтереси

⁵⁶ *Матвеев В.М.* Британская дипломатическая служба. – С.44.

⁵⁷ Communiqué issued after the Conference of Commonwealth Prime Ministers, London 19th September 1962 // Western European Union Assembly-General Affairs Committee: A retrospective view of the political year in Europe 1962. – Paris, 1963. – P.84.

об'єднання в переговорах з ЄЕС не вплинуло на різко негативну оцінку залучення Великобританії до європейської інтеграції такими провідними його членами, як Канада, Австралія, Нова Зеландія, Гана, Ямайка тощо, які оцінили дії Лондона як зраду. Однак превалювання в такій позиції економічного фактора над колись визначальним ідейно-політичним зумовило певне врегулювання розмірів митних тарифів на експорт згаданих держав до Європи, а також збільшення видатків фонду економічної допомоги самої Співдружності націй через надання безвідсоткових кредитів (його основним донором, звісно, була Великобританія) і Фонду розвитку ЄЕС на компенсацію втрат від підвищених тарифів. Так було започатковано основи Генералізованої системи преференцій Європейського Співтовариства у взаєминах із державами Співдружності націй, яка мала головною мету підвищити темпи їх економічного зростання та остаточно замінила постколоніальну систему преференцій після вступу Великобританії до ЄЕС. Зрештою члени об'єднання усвідомили неминучість євроінтеграції. Зближення Великобританії з ЄЕС сприяло подальшій прагматизації взаємовідносин держав Співдружності націй і посилення їх співпраці з європейськими структурами.

У процесі поглиблення деколонізації та еволюції європейської політики Великобританії у системі «трьох кіл» зовнішньої політики відносини з Співдружністю націй поступово відходили для Лондона на дальній план. В історіографії присутня оцінка, за якою спроба приєднатися до ЄЕС була визнанням того, що Співдружність націй перестала підтримувати вплив країни на міжнародній арені⁵⁸. Зв'язки в рамках Співдружності націй залишалися в орбіті міжнародних інтересів Лондона і були постійним предметом торгів щодо умов членства Великобританії в ЄЕС. На долю держав Співдружності націй у середині 1950-х рр. припадало 45% торговельного балансу Великобританії. На середину 1960-х рр. цей показник становив уже 35%⁵⁹. Паралельно відбувалося зростання частки ЄЕС у торговельному балансі британської економіки. Лондон намагався зберегти більшість колишніх колоніальних імперських володінь в орбіті свого впливу. Однак усім було зрозуміло, що членство Великобританії в ЄЕС призведе до послаблення її зв'язків у межах Співдружності націй. Не виправдали себе сподівання на формування в її рамках спільного ринку та ймовірну роль цього об'єднання як альтернативи ЄЕС. Символічною стала ліквідація міністерства у справах Співдружності шляхом його злиття у жовтні 1968 р. з МЗС (Форін-офіс). У доповіді комісії Данкена 1969 р. держави Співдружності націй уже були виключені із «зони зосередження» зовнішньої політики Великобританії⁶⁰. Підтримку відносин у Співдружності націй було віднесено до важливих, але другорядних завдань британської дипломатії. Так історія Великобританії ввійшла в нову, постімперську, епоху. Центральним елементом її зовнішньої політики став атлантизм, що передбачав поєднання союзницьких відносин зі США й зосередження на європейській регіональній інтеграції.

⁵⁸ Ширма О.Ю. Британія та ЄЕС у 1961–1963 рр. – С.105.

⁵⁹ Фергюсон Н. Імперія: Як Британія вплинула на сучасний світ. – С.354.

⁶⁰ Матвеев В.М. Британская дипломатическая служба. – С.49.

Поступова ліквідація системи колоніалізму й формування нових моделей взаємодії колишніх держав-метрополій та їхніх колоній у повоєнні десятиліття безпосередньо стосувалися Британської імперії. Великобританія вписала в усе-світню історію яскравий досвід відносно м'якої трансформації системи колоніалізму у формат міжурядової організації Співдружності націй, яка включила до свого складу більшість колишніх залежних територій Британської імперії. Успіх деколонізації в перші повоєнні десятиліття, що великою мірою став можливим завдяки активній підтримці двох нових провідних світових держав – США і СРСР, та через занепад Великобританії, визначив її нове становище в міжнародній політиці. Тому повоєнний період 1940–1950-х рр. для Великобританії пройшов під знаком пошуків оновленої моделі зовнішньої політики, у процесі формування якої започатковано процес посилення європейського напрямку шляхом приєднання до інтеграції у формі ЄЕС та об'єктивного послаблення ролі колишніх імперських володінь.

Прощання з імперією стало для Великобританії складним випробуванням. У другорядному ставленні до регіонального напрямку зовнішньої політики проявився принцип глобального охоплення зовнішньої політики держави. Співдружність націй, поряд з атлантизмом, стала стримуючим фактором для швидкої переорієнтації зовнішньої політики Великобританії на європейський напрямок. Потрібен був певний час для усвідомлення критичною частиною британських еліт необхідності поглиблення участі в європейській інтеграції як компенсуючого фактора для ствердження держави на міжнародній арені в умовах втрати статусу світового центру впливу. Це й зумовило відсутність Великобританії серед засновників ЄЕС. Наприкінці 1950-х рр. відбулося вимушене визнанням правлячими елітами неспроможності нової системи співпраці з колишніми колоніями забезпечити Великобританії збереження високого міжнародного статусу у світовій політиці. Водночас інтереси Співдружності націй її уряди почали використовувати як фактор тиску на європейських партнерів при формуванні умов членства в ЄЕС.

Остаточна відмова від імперії стала необхідною платою Великобританії за збереження чільного місця у системі повоєнного світоустрою. Зі здобуттям державної незалежності переважною більшістю володінь Британської імперії на початку 1960-х рр. вона стала надбанням минулого. Історична пам'ять і мережа контактів у різних регіонах світу у формі Співдружності націй продовжили підтримувати прагнення Великобританії до збереження місця в когорті світових держав та окремої позиції в європейській політиці.

Як і в перші повоєнні десятиліття, коли Великобританія під тиском обставин поступилася пріоритетом системи постколоніального впливу на користь участі в європейській інтеграції, так і у сучасних умовах добровільної відмови від участі в ній шляхом виходу з ЄС, правлячі еліти намагаються реалізувати базову ідею британської державності новітнього часу, що полягає у відродженні колишньої величчя світової держави. Учергове підтверджується максима авторства Г.Пальмерстона: «У нас немає ані вічних союзників, ані постійних ворогів, але постійні та вічні наші

інтереси». Хоча про колоніалізм давно не йдеться, в умовах утвердження багатополярності міжнародних відносин відбувається спроба реанімувати Співдружність націй в її економічному вимірі й розвинути інші формати багатосторонньої дипломатії як основу впливу Великобританії у світі. Однак історичний досвід 1940–1950-х рр. свідчить, що керівництву країни у процесі досягнення глобальних завдань не варто забувати про регіональний тил у вигляді об'єднаної Європи, який не втрачає актуальності як територія інтересів британської міжнародної політики та економіки.

REFERENCES

1. Brailian, Ye. [2017]. Vplyv kolonialnoi polityky v Karybskomu baseini na vstup Velykobrytanii do YeES (druga polovyna 1950-kh – persha polovyna 1960-kh rr.). *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 53, 150–157. [in Ukrainian].
2. Childs, D. (2001). *Britain Since 1945: A Political History*. Fifth edition. London and New York.
3. Darwin, J. (2009). *The Empire Project: The Rise and fall of the British World-System, 1830–1970*. Cambridge.
4. George, S. (1995). *Britain and European Integration since 1945*. Oxford; Cambridge.
5. George, S. (1994). *An Awkward Partner*. Oxford.
6. Khakhalkina, E. (2007). *Razrabotka konservativnum pravitelstvom G.Makmillana politiki v otnoshenii evropeiskoi integratsii v usloviakh raspada kolonialnoi imperii, 1957–1963 gg.* Extended abstract of Candidate's. Tomsk. [in Russian].
7. Heintlein, F. (2002). *British government policy and decolonization, 1945–1963: Scrutinizing the official mind*. London.
8. Hrubinko, A.V. (2017). *Velykobrytaniia v systemi yevropeiskoi zovnishnoi i bezpekovoii polityky (1990–2016 rr.)*. Ternopil. [in Ukrainian].
9. Hrubinko, A. (2019). Shliakh do breksitu: suspilno-politychnyi vymir uchasti Velykobrytanii u protsesakh yevropeiskoi integratsii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 126–141. [in Ukrainian].
10. Ellison, J. (1996). Perfidious albiion? Britain, plan G and European integration, 1955–57. *Contemporary British History*, 10(4), 1–34.
11. Larres, K. (1996). Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's post-war foreign policy. *Journal of European Integration History*, 2(1), 15–50.
12. Lipkin, M.A. (2009). *Britaniia v poiskakh Evropu: dolgii put v EES (1957–1974 gg.)*. Sankt-Peterburg. [in Russian].
13. Matveev, V.M. (1984). *Britanskaia diplomaticheskaiia sluzhba*. Moskva. [in Russian].
14. Mokhammad, A.A. (1998). *Evolutsiia Britanskogo Sodruzhestva natsiy vo vtoroy polovine XX v.* Extended abstract of Candidate's. Moskva. [in Russian].
15. Osmolovska, O.A. (2005). *Vzaiemovidnosny Velykobrytanii z krainamy Spivdruzhnosti natsii (seredyna 1940-kh – druha polovyna 1980-kh rr.)*. Extended abstract of Candidate's. Kyiv. [in Ukrainian].
16. Pyk, S.M. (2006). *SSHА – Velyka Brytaniia: „osoblyvi vidnosyny”*. Kyiv. [in Ukrainian].
17. Reynolds, D. (2013). *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century*. London.
18. Russel, D. (2001). "The Jolly Old Empire": Labour, the Commonwealth and Europe, 1945–51. *Britain, the Commonwealth and Europe: The Commonwealth and Britain's Applications to join the European Communities* (ed. by Alex May). Basingstoke, 9–29.
19. Sanders, D. & Houghton, D. (2017). *Losing an Empire, Finding a Role: British Foreign Policy Since 1945*, 2-nd ed. Basingstoke.
20. Shyrma, O.Yu. (2014). Brytaniia ta YeES u 1961–1963 rr. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli im. Mykhaila Tuhana-Baranovskoho*, 2, 103–107. [in Ukrainian].
21. Stepanova, N.A. (2014). Velikobrytaniia v Sodruzhestve natsiy: proshloe, nastoiashchee, budushchee. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, 4(37), 216–221. [in Russian].
22. Temirov, Yu.T. & Prykhenko, M.I. (2012). Faktor "zanepadu" v transformatsii zovnishnoi polityky Velykobrytanii pislia zakinchennia Druhoi svitovoi viiny. *Gileia: naukovyi visnyk*, 59(4), 809–813. [in Ukrainian].
23. Todi, F. (2001). *Narys istorii Yevropeiskoho Soizu*. Kyiv. [in Ukrainian].
24. Fergiuson, N. (2020). *Imperiia: Yak Brytaniia vplynula na suchasnyi svit*. Per. K.Dysa. Kyiv. [in Ukrainian].
25. Vidnianskyi, S.V. & Martynov, A.Yu. (2011). *Obiednana Yevropa: vid mrii do realnosti: Istorychni narysy pro batkiv-zasnovnykiv Yevropeiskoho Soizu*. 2-he vyd., dop. Kyiv. [in Ukrainian].
26. Vidnianskyi, S.V. & Martynov, A.Yu. (2015). Svit pislia 2 veresnia 1945 r. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 4–18. [in Ukrainian].
27. Yakovenko, N.L. (2011). *Velykobrytaniia v mizhnarodnykh orhanizatsiiakh*. Kyiv. [in Ukrainian].
28. Yakovenko, N.L. (2005). Evoliutsiia Spivdruzhnosti Natsii yak chynnyk zovnishnoi polityky Velykobrytanii (v druhii polovyni XX st.). *Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka: Mizhnarodni vidnosyny*, 31/32, 23–27. [in Ukrainian].
29. Yakoviuk, I.V. (2014). Kontseptsiia „imperskoho federalizmu” ta yii rol u modernizatsii Brytanskoi imperii. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, 28, 95–103. [in Ukrainian].
30. Young, J.W. (2000). *Britain and European Unity, 1945–1999*, 2-nd edition. London.

Andrii Hrubinko

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at Department of Theory and History of State and Law,
West Ukrainian National University
(Ternopil, Ukraine), gav_tnpu@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4856-5831>

Nataliia Buhlai

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Professor at Department of History,
V.O.Sukhomlynskyi Mykolaiv National University
(Mykolaiv, Ukraine), buglay@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-4313>

The End of the Era of Colonialism as a Factor of the European Policy of Great Britain (1940–1950s)

Abstract. The purpose of the article is to show the peculiarities of the influence end of the postwar colonial era on the formation of the British position in the system of European policy in 1940–1950. **The research methodology** of the study formed the principles of historicism, systematic, the author's objectivity, general scientific methods of logic, comparative analysis, special-historical methods (historiographical analysis, historical-system, chronology, historical-genetic, retrospective analysis, comparatively historical). **Scientific novelty of the article** is to study the interaction of the processes of formation and implementation of British foreign policy in the postwar decades in its two integral areas – relations with the post-imperial world (Commonwealth) and European integration structures. The processes of transformation of the system of possessions of British Empire into the Commonwealth of Nations, which became one of the main factors influencing the process of attracting Great Britain to European integration, are considered. The peculiarities of the formation of the position of Great Britain on European integration in this period are analyzed. **Conclusions.** Great Britain has written in world history a vivid example transformation of the colonial system into the format of the Commonwealth. The success of decolonization in the first postwar decades, made possible in large part by the active support of the two new leading world powers, United States and Soviet Union, and the decline of Britain, determined its new position in international politics. Therefore, the postwar period of 1940–1950 for Britain was marked by the search for an updated model of foreign policy, in the process of forming which began the process of strengthening the European direction and weakening role of former imperial possessions. As in the first postwar decades, when Britain gave way to a system of postcolonial influence in favor of European integration, so in modern conditions of voluntary renunciation by leaving the EU, the ruling elites are trying to revive the former greatness of the state. However, the historical experience of the 1940–1950's shows that its leadership in the process of achieving global goals should not forget about the regional rear in the form of a united Europe, which does not lose relevance as a territory of British international politics and economics.

Keywords: colonialism, decolonization, British Empire, Great Britain, European policy, European integration, EEC.